

K otázke plánovitosti a uvedomelosti v procese formovania socialistického spôsobu života

VLADIMÍR CIRBES
Slovenská akadémia vied, Bratislava

Proces výstavby socialistickej spoločnosti sa vyznačuje dvoma základnými zákonitosťami, ktoré charakterizujú podstatné stránky socialistického revolučného pretvárania obsahu a foriem ľudského života. Sú to:

- plánovitý proces, riadený marxisticko-leninskou stranou na základe vedeckého poznania zákonitosti spoločenského vývoja, objektívnych potrieb rozvoja socialistickej spoločnosti vo všetkých oblastiach jej materiálneho a duchovného života;

- proces, ktorý sa realizuje prostredníctvom uvedomelej, aktívnej účasti najširších mas ľudu.

Obe zákonitosti je nevyhnutné mať na zreteli aj pri skúmaní problematiky rozvoja socialistického spôsobu života.

1.

Jednou z historických zásluh marxizmu-leninizmu je, že vytýčil a rozpracoval požiadavku vedeckého rozboru spoločnosti, ako *zákonite* sa rozvíjajúceho, *celistvého* organizmu, ako systému, ktorého zložky (výroba, základňa, nadstavba atď.) tvoria dialektickú jednotu. Táto požiadavka je záväzným metodologickým východiskom aj pre skúmanie rôznych stránok rozvoja socialistickej spoločnosti.

Výstavba socialistickej spoločnosti je proces, ktorý zahŕňa všetky oblasti spoločenského života, ktorý je spojený s radikálnymi zmenami celého sociálneho systému, s vytváraním novej základne a nadstavby, nových sociálnych podmienok a novej kultúry, nového vedomia, novej psychiky.

Úspešný rozvoj socialistickej spoločnosti preto predpokladá, aby subjektívny faktor, najmä marxisticko-leninská strana, pristupoval k sociálnym procesom v ich celistvosti, t. j. integrálne, aby harmonicky zabezpečoval rozvoj všetkých zložiek spoločenského systému a pohotove prekonával

vznikajúce disproporcie medzi rôznymi stránkami spoločenského života.

Nevyhnutnosť *proporcionálneho* rozvoja *všetkých* zložiek socialistického spoločenského systému logicky navodzuje požiadavku uplatňovať, presadzovať princíp plánovitosti v riadení *všetkých* sociálnych procesov. Nielen pre vznik a rozvoj socialistického spoločenského bytia, ale aj pre vznik a rozvoj socialistického spoločenského vedomia platí, že ide o procesy, ktoré neprebiehajú živelne, ale na základe známych a vedome využívaných zákonitostí spoločenského rozvoja s prihliadnutím na danú konkrétnu historickú etapu rozvoja novej spoločnosti.

Skúsenosti všetkých socialistických krajín jednoznačne svedčia o tom, že princíp plánovitosti nevzťahuje sa len na oblasť ekonomiky, ale aj na oblasť utvárania sociálnych a politických vzťahov i na oblasť formovania socialistického spoločenského vedomia ľudí. Spoliehanie sa na živelnosť nemôže mať ani v týchto oblastiach života spoločnosti miesta, pretože takýto prístup viedol i v histórii revolučného hnutia a vedie aj v etape výstavby socialistickej spoločnosti nevyhnutne k revizionistickým, oportunistickým deformáciám.

Aj z diskusie na tomto sympóziu jednoznačne vyplýva, že je potrebné dôslednejšie rozpracúvať problematiku plánovitého riadenia tých procesov, ktoré sa týkajú formovania socialistického človeka, socialistického vedomia ľudí, socialistického spôsobu života.

Pri zachovaní primárnej funkcie spoločenského bytia v historickom vývoji rastie v rozvoji socialistickej spoločnosti aktívna úloha spoločenského vedomia a zvyšuje sa funkčný význam všetkých foriem spoločenského vedomia. Čím vyspelejšou sa stáva socialistická spoločnosť, tým nástojčivejšou sa stáva potreba zdokonaľovania

spoločenského vedomia, prehlbovania jeho socialistického charakteru, vytvárania predpokladov pre prerastanie socialistického vedomia vo vedomie komunistické. Vedecké riadenie tohto procesu vyžaduje skúmanie jeho zákonitostí, konkrétnu analýzu jednotlivých vývojových etáp, aby sa mohol vedecky predpovedať rozvoj tejto dôležitej oblasti spoločenského života.

Pre programovanie našej činnosti v tejto oblasti je dôležité skúmať a poznať konkrétnu dialektiku spoločenského vedomia ako z aspektu jeho špecifických vývojových zákonitostí, tak aj ako odraz špeciálnej sociálnej štruktúry. To je dôležité pre posúdenie, či jednotlivé elementy spoločenského vedomia (veda, umenie, morálka atď.) sú z hľadiska objektívnych potrieb danej vývojovej etapy socialistickej spoločnosti náležite rozvinuté; to je dôležité aj pre dôkladnejšie poznanie miesta a funkcie rozličných foriem spoločenského vedomia v procese duchovného osvojovania vyvíjajúcej sa spoločenskej skutočnosti.

Spoločenské dianie v podmienkach socializmu sa vyznačuje dynamickým progresívnym rozvojom ako ekonomickej a sociálnej, tak i kultúrnej i duchovnej sféry. Tento celistvý proces má dialektický charakter. Rozvoj materiálno-ekonomickej základne, zmeny v sociálno-triednej štruktúre vyvolávajú aj zmeny v nadstavbe, v ideológii, vo vedení, cítení a zmýšľaní ľudí, v celom spôsobe ich života; vzniká nová kvalita vedomia, v ktorej sa stále výraznejšie odrážajú revolučné, triedne a internacionálne ciele a záujmy robotníckej triedy. Upevňujúce sa socialistické vedomie stáva sa potom aktívnou politickou, sociálnou a ekonomickou silou.

Rozhodujúcou imanentnou zložkou tohto procesu je poznávacia, programátorská a politicko-organizátorská činnosť marxisticko-leninskej strany, jej racionálne a plánovité riadenie jednotlivých sociálnych procesov v rámci celistvého spoločenského pohybu.

2.

Socialistický spôsob života ako konkrétny historický typ materiálnych a ideologických spoločenských vzťahov podmieňuje rozvoj aktivity a iniciatívy ľudí (a sú-

časne je aj touto aktivitou tvorený). Pôsobí ako významný stimulačný faktor všestranného rozvoja ich tvorivých síl.

Jedným z integračných momentov socialistického spôsobu života je socialistické vedomie, zahrňujúce komunistickú ideovosť ako svoj základný atribút. Od úrovne komunistickej ideovosti, po-nímanej ako súhrn vedomostí, presvedčenia a praktickej činnosti jednotlivcov a kolektívov, závisí stupeň rozvinutosti socialistického spôsobu života, miera a spôsob uplatnenia a využitia etických, estetických a iných hodnôt socializmu v záujme všestranného rozvoja osobnosti pracujúceho človeka, závisí proces osvojovania socialistického životného štýlu.

Vznik a rozvoj socialistického spôsobu života je v poslednej inštancii podmienený a určovaný socialistickými výrobnými vzťahmi, založenými na spoločenskom vlastníctve výrobných prostriedkov. Rast hmotnej životnej úrovne pracujúcich a upevňovanie socialistických spoločenských vzťahov bezpochyby napomáha k tomu, aby spoločenské vedomie širokých vrstiev pracujúcich sa utváralo v socialistickom duchu.

Tento proces však nie je samočinný, živelný a priamočiary. Spoločenské vedomie jednotlivých sociálnych vrstiev a skupín je v súčasnej etape ešte vnútorne diferencované; popri čoraz viac prevládajúcich a určujúcich prvkoch socialistickej ideológie prežívajú v ňom pozostatky ideológií nemarxistických, najmä maloburžoáznej a náboženskej ideológie. Formovanie socialistického spoločenského vedomia neprebíha v ideologickom vákuu, prebieha napopak v zostrujúcom sa ideologickom zápase socializmu s kapitalizmom; do spoločenského diania vstupujú neustále nové, mladé generácie, ktoré až postupne získavajú potrebnú životnú skúsenosť, aby boli schopné sa správne ideove a politicky orientovať. Tieto a ďalšie skutočnosti jednoznačne vyžadujú uvedomiť si nevyhnutnosť sústavnej ideologickej, politicko-výchovnej práce. Jej závažnosť je navyše umocnená tým, že čím rozvinutejšia je socialistická spoločnosť, tým vyššie sú jej nároky na úroveň znalostí, schopností, tvorivej aktivity a iniciatívy všetkých členov spoločnosti. Tento záver jednoznačne vyplýva

aj z objektívnej potreby spojiť prednosti socializmu s vymoženosťami vedeckotechnickej revolúcie.

Plánovitý prístup k formovaniu socialistického spoločenského vedomia ľudí predpokladá sústavnú analýzu všetkých základných vzťahov, v ktorých tento proces prebieha. To znamená brať do úvahy:

- vzťahy, týkajúce sa materiálnych životných podmienok, konkrétneho spoločenského bytia, úrovne sociálnych istôt, postavenia jednotlivcov a kolektívov v systéme spoločenskej deľby práce a pod.;

- vzťahy, utvárané v procese praktickej činnosti, v rámci ktorej získavajú ľudia bezprostrednú skúsenosť v kontakte s prírodou i spoločnosťou a prostredníctvom ktorej realizujú a rozvíjajú svoje schopnosti a znalosti, svoje postoje, vstupujú do tých, či oných kolektívov a tieto kolektívy spoluutvárajú;

- vzťahy, vznikajúce v oblasti ideového pôsobenia, výchovy, súvisiace s ideologickou prácou strany, s ideovými výchovnou a kultúrnoosvetovou činnosťou štátnych inštitúcií, spoločenských organizácií, súvisiace s príslušnosťou jednotlivca k rodine, k pracovnému kolektívu atď.

Celý súhrn týchto vzťahov predstavuje pre jednotlivca v každej jeho vývojovej etape konkrétne materiálne a ideové životné prostredie, ktoré má popri všeobecných črtách, platných pre celú spoločnosť, aj rad osobitostí. V ideovovýchovej práci treba preto plne doceniť mnohostrannú spojitosť vytvárania socialistického vedomia ľudí s ich reálnym životným procesom, prebiehajúcim v rozličných väzbách človeka na spoločenskú skutočnosť.

Vo všetkých uvedených vzťahoch prebieha každodenná konfrontácia socialistických ideálov, hodnôt, noriem atď. s ich praktickým uplatňovaním v živote ľudí.

V našej ideologickej, politickovýchovej práci je nanajvýš dôležité rešpektovať objektívnu dialektiku utvárania socialistického spoločenského vedomia ľudí.

Konkrétny životný proces, pracovná či iná spoločenská aktivita jednotlivca alebo kolektívu odohráva sa v rozmanitých organizačných štruktúrach, formálnych i neformálnych. Ide najmä o štruktúry vzťahov medzi ľuďmi v rodinách, v sídliskách, v pracovných kolektívoch, v záujmových

kolektívoch a pod. Ide však tiež o vzťahy k materiálnemu životnému a pracovnému prostrediu. Od toho, aká je kvalita týchto vzťahov, ako fungujú jednotlivé organizačné štruktúry, akým spôsobom stimulujú myslenie a konanie ľudí, aký priestor poskytujú pre mnohostranné a plodné vzájomné kontakty ľudí, pre uspokojovanie a rozvíjanie ich schopností a záujmov atď., závisí vo významnej miere formovanie socialistického spoločenského vedomia pracujúcich a tým aj utváranie socialistického spôsobu života.

Preto tiež skúmanie stavu a vývoja organizačných foriem socialistického spôsobu života, ich adekvátnosti, ich funkcie, najmä z hľadiska vplyvu na uplatňovanie princípov kolektívnosti v živote a práci ľudí, z hľadiska vplyvu na utváranie socialistických životných tradícií a pod., je treba považovať za dôležitú úlohu vedeckovýskumnej práce.

Z povedaného je zrejmé, že skúmanie a riešenie problémov rozvoja socialistického spoločenského vedomia a socialistického spôsobu života vyžaduje *komplexný prístup* zahrňujúci súčinnosť prakticky všetkých spoločenských vied, ale aj súčinnosť spoločenských vied s celým radom prírodných a technických vied, najmä pokiaľ ide o oblasť životného a pracovného prostredia.

3.

Je známe, že počínajúc socialistickou revolúciou stáva sa určujúcou stránkou historického procesu, spoločenského vývoja *uvedomelá* činnosť ľudí. Jej trvalým základom a východiskom je marxisticko-leninské chápanie podstaty spoločnosti a jej vývoja, zákonitostí výstavby socializmu a komunizmu.

Pritom však nesmieme strácať zo zreteľa, že obsah pojmu uvedomelosť je *historicky určený*, konkretizuje sa na základe poznávania aktuálnych vývojových tendencií a objektívnych potrieb rozvoja tej ktorej etapy socialistického spoločenského vývoja. Uvedomelá činnosť preto v sebe nevyhnutne zahrňuje aj pochopenie, stožtožnenie sa so základnými cieľmi a úlohami *príslušnej vývojovej etapy* a aktívnu činnosť zameranú na realizáciu týchto cieľov a úloh.

Na tomto fóre netreba dokazovať, že už v doterajšej výstavbe socializmu vykonali ľudové masy pod vedením revolučnej strany prevratné historické dielo. Pre ďalšie prehlbenie socialistického vedomia pracujúcich, ich marxisticko-leninskej svetónázorovej orientácie, pre upevnenie ich socialistického sebavedomia, pre rozvinutie ich hrdosti nad tým, že sú spolutvorcami tohto revolučného diela, že sú aktívnymi účastníkmi pretvárania podmienok ľudského života, je využitie tejto skutočnosti najvyššie aktuálne. Patrí k prvoradým povinnostiam aj nášho ideovo-teoretického frontu presvedčivo odhalovať hodnoty reálneho socializmu, ich prevahu nad buržoáznym spôsobom života.

Výstavba rozvinutej socialistickej spoločnosti posúva do popredia nároky na kvalitu a efektívnosť všetkých oblastí spoločenskej práce. Zákonite rastú požiadavky na úroveň uvedomelej činnosti subjektu. To okrem iného vyžaduje rozvíjať schopnosti pracujúcich posudzovať svoju činnosť v širokých a mnohostranných spoločenských súvislostiach, predvídať nielen bezprostredné, ale súčasne a najmä i dlhodobejšie dôsledky svojej činnosti.

Jednou zo základných, historicky prevratných vymožeností a predností socializmu je, že vytvoril možnosti pre rozvinutie tvorivej ľudskej aktivity na masovej základni a povýšil tvorivú ľudskú činnosť na základnú ľudskú potrebu, na prvoradú hodnotu ľudského života. Závažnosť tejto hodnoty, jej váha v individuálnom i spoločenskom rozvoji sa s každou vyššou etapou revolučného socialistického hnutia zákonite zvyšuje. Stáva sa čoraz významnejšou črtou socialistického spôsobu myslenia a socialistického spôsobu života.

V dôsledku prehlbujúcej sa medzinárodnej socialistickej integrácie sa činnosť každého jednotlivca, každého kolektívu čoraz viac začleňuje už nielen do rámca jeho najbližšieho sociálneho prostredia, ani nie len do rámca príslušnej krajiny, ale do rámca celého svetového socialistického spoločenstva. To znamená, že obzor myslenia a konania ľudí všetkých socialistických krajín nadobúda nové rozmery. Preto napríklad socialistické vlastníctvo prestáva byť už len výrazom cítienia vo vzťahu k vlastnému národu, ale v stále význam-

nejšej miere zahrňuje v sebe pochopenie spolupatričnosti k celému spoločenstvu socialistických krajín. Inými slovami, internacionálny moment v obsahu socialistického vlastníctva nadobúda na svojej dôležitosti, rastie jeho špecifická váha.

Rast nárokov na spoločenský subjekt sa týka celej jeho konkrétnej štruktúry, všetkých jeho zložiek; týka sa prirodzene v prvom rade marxisticko-leninskej strany ako vedúcej sily socialistickej a komunistickej výstavby.

4.

Niet sporu o tom, že je závažnou vedeckou úlohou rozpracúvať teoretický model fungovania a ďalšieho rozvíjania socialistickeho spôsobu života, odhalovať jeho vývojové tendencie, projektovať jeho budúce etapy.

Závažnou otázkou metodologickej povahy je, aby rozpracúvanie koncepcie životného spôsobu vychádzalo jednak zo základných ideových princípov, hodnôt a noriem socializmu, jednak zo skúmania a zovšeobecňovania toho nového, čo vzniká v reálnom živote ľudí, čo je výsledkom ich vlastnej tvorivej činnosti.

Druhou závažnou otázkou je proces transformácie takéhoto teoretického modelu do reálnej životnej praxe ľudí. Všetky naše teoretické modely, a teda i model socialistického spôsobu života, musíme posudzovať aj z toho hľadiska, či a v akej miere je v danej vývojovej etape prakticky realizovateľný, pokiaľ ide o mieru nárokov, ktoré kladie na činnosť jednotlivca alebo kolektívu. Nesprávne formulovanie alebo precenenie nárokov môže viesť k tomu, že jednotlivec alebo kolektív teoretický model neprijíma, pretože nechápe jeho zmysel, resp. necíti u seba zatiaľ predpoklady a životnú nutnosť realizovať ho.

Ak má mať teoretický model nielen informačnú a poznávaciu hodnotu, ak má súčasne plniť inšpirujúcu, mobilizujúcu a regulujúcu funkciu v živote jednotlivca, kolektívu či sociálnej skupiny, musí vyjadrovať nielen spoločenský záujem, ale súčasne aj už reálne existujúce a pocítované záujmy a potreby ľudí; musí byť dialektickou syntézou revolučných perspektív a reálnych možností.